

Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca
Facultatea de Istorie – Filosofie
Scoala Doctorala de Relatii Internationale si Studii de Securitate

Rezumat

TEZĂ DE DOCTORAT in
Relatii Internationale si Studii Europene

*Alcide De Gasperi și actualitatea federalismului
european atlantist*

Student : George Gabriel BOLOGAN

Conducător:
Prof. univ. dr. Ioan HORGA

2024

Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca

Problema Europei, dezbătută la lumina noilor crize internaționale și a mării crize economico-financiare globale, pe de o parte, a ajuns la o maturitate a timpurilor pentru a ne pune fiecare o întrebare complexă filosofico-politică și istorico-culturală și socială “la ce bun Europa?”.

Pe de altă parte, erodarea generalizată a încrederii în factorul politic amenință pierderea încrederii în viitor. Carența unei clase politice motivate de spirit și viziune europene, metodele birocratice, deseori sterile ale Bruxelles-ului, parametrii „orizontali” ce se limitează doar la politica monetară și mercantilă nu oferă o cultură politică de care Europa are nevoie. Probabil lipsa oamenilor politici determinați, către o Constituție și o Comunitate Europeană de Apărare sunt principalele cauze ale absenței unei identități politice europene. Referitor la clasa politică, sfera publică are nevoie de discursuri practice activate pe fondul conștiinței europene.

După două încercări de sinucidere ale Europei, figura lui Alcide De Gasperi a fost una dintre cele mai remarcabile. Cu cât acțiunea politică a lui Alcide De Gasperi este aprofundată mai mult, cu atât se înțelege influența de substanță a acestuia asupra istoriei și esenței politice a Uniunii Europene, actualitatea gândirii sale în re poziționarea politicii Uniunii Europene în noua ordine internațională și într-o epocă marcată culturalmente de relativism.

Situația Europei în succesiunea de crize care au afectat-o după marele succes al întregirii sale prin extinderea din 2004-2007, criza economico-financiară 2008-2012, criza datoriilor suverane, criza ucraineană 2014-2015, criza migrației 2015-2016, criza pandemică și mai nou cea mai mare criză a securității europene de după 1945 generată de invazia Rusiei asupra Ucrainei, recheamă aducerea în mod imperativ în primplanul reflecției a nevoii unor personalități politice responsabile.

Absența clasei politice pătrunse de necesitatea depășirii stereotipurilor de gândire determinată de principiile statului național și animată de idealuri și valori universale, impune o reevaluare a oamenilor care au avut pasiune pentru politică, dar mai ales au dovedit clarviziune. Iar una dintre personalitățile care pot fi adevărate referințe pentru căutarea adevăratului *leadership*, este a lui Alcide De Gasperi.

Din perspectiva politicii interne și externe a Italiei, valoarea lui De Gasperi este pusă în lumină de o serie de lucrări științifice de dată recentă, publicate în intervalul 2000-2018¹. Rezultatele acestor studii oferă reflexii, nu doar pentru a completa imaginea acestui om politic în istoria recentă a Europei și a Italiei, ci îndeosebi pentru a reflecta asupra rolului pe care îl are factorul decizional asupra societății umane. Reconstrucția Italiei și re poziționarea acesteia pe scena internațională după 1945 au fost meritele acțiunii politice care și-a fixat orizontul nu în vremelnicia timpului prezent și a intereselor egoiste și de grup, ci în al viitorului unei națiuni. Descoperind și nepropunând dezbaterii publice modelul degasperian de a face politică se va putea răspunde la întrebarea „la ce și cui folosește Europa?”.

¹ Stefano Malfatti, Bibliografia degasperiana, in Giuseppe Tognon, (Ed), *Lezioni degasperiane 2004-2018*, Trento, FBK Press, 2018

Lucrarea își propune ca, urmare a unei incursiuni în literatura de specialitate dedicată lui De Gasperi coroborată cu parcurgerea documentelor originale (discursuri, scrisori, interviuri, luări de poziție etc.) să îl putem înțelege pe omul politic trentin în contextul dat de cei zece ani scurși de la finalul celui de al doilea război mondial și să-l facem cunoscut societății românești prin gândirea și acțiunea politică ale acestuia. Documentând în special itinerariul european, nepropunând un model de a face și trăi politica, dar și o analiză a stadiului și perspectivelor Uniunii Europene, pornind de la viziunea politică a co-fondatorului italian căutăm să creionăm și un program politic european necesar în contextul intern și internațional actual în care Uniunea Europeană trebuie să se afirme ca un actor global.

Pentru a folosi o expresie de marketing, lucrarea își propune să ofere inclusiv un model de succes celor care doresc să facă istorie prin poziția lor publică. Studiul factorilor decizionali în politica externă și a ceea ce îi inspiră pentru a manifesta o acțiune tenace este de actualitate și de interes, pornind de la lucrarea lui Robert C. Snyder, Henry W. Burck și Barton M. Spain și ajungând la aserțiunile lui Judith Goldstein, Robert O. Keohane. Consider de interes major studiul impactului pe care îl are conștiința factorului de decizie asupra realizării politicii externe.

Societatea politică europeană se înstrăinează tot mai mult de paradigma „puterii exemplului”, fiind categoric necesar o relansare a conștiinței politice europene, oferind prin cercetarea degasperiană un model de originalitate al rolului de care ar trebui să fie conștient actorul decizional. Spre exemplu, în cazul lui Alcide De Gasperi, relevanța unei valori universale („Pacea”) a unei anumite chestiuni de politică externă l-a făcut să ia deciziile care au contribuit la crearea Comunității Europene a Cărbunelui și Oțelului.

Azi, lipsa de responsabilitate politică și implicit de determinare, orientările și discursurile ambigue ale politicianilor, dublate de apariția unor curente naționaliste și eurosceptice, impun elaborarea unui studiu dedicat ideii europene pornind de la raportul dintre exemplaritate și lumea ideală a crezului politic, care se manifestă în acțiunea politică propriu-zisă.

Explorând bibliografia referitoare la personalitatea și activitatea lui Alcide De Gasperi am fost frapat, pe de o parte, de faptul că unii autori au scos în evidență că a fost un europeanist idealist. El este considerat alături de Monnet, Schuman și Adenauer părinte fondator al proiectului federalist european. Pe de altă parte, alți autori, care au dorit să-l pună în lumină mai ales pe Altiero Spinelli, au diminuat din rolul pe care De Gasperi l-a avut.

Ținând cont de aceste considerente incipiente, care au fost pe larg cercetate, ne-am propus să explorăm personalitatea lui De Gasperi din alte două perspective. Pe de o parte din perspectiva omului cu o ținută moral- creștină laudabilă și pe care a practicat-o în toată viața sa politică. În această dimensiune credem ca trebuie să căutăm pragmatismul său federalist. El a fost un federalist pragmatic, însă care a fost deschis și către celelalte curente politice.

Pe de altă parte, federalismul său pragmatic l-a făcut să înțeleagă că date fiind condițiile istorice postbelice, cu țări învingătoare, care nu uitaseră ororile războiului, și cu țări învinse și aflate în pragul umilinței, un proiect de unificare a Europei nu era posibil decât *intermediat* de puterea SUA. Prin urmare,

federalismul său trebuie nuanțat cu dimensiunea atlantistă.

Ținând cont de aceste date enunțate, obiectivul general al cercetării este orientat către demonstrarea faptului că De Gasperi este un *federalist european atlantist, a cărui gândire politică este mereu actuală*.

Pentru a evidenția scopul general ne orientăm către trei obiective secundare:

a) Să arătăm modul în care personalitatea lui De Gasperi și-a pus amprenta asupra parcursului politic al Italiei și al Europei;

b) Să pătrundem în concepția sa despre proiectul european și acțiunea sa către statutul de lider european de anvergură;

c) Să explorăm moștenirea și actualitatea modelului politic degasperian.

Având în vedere că obiectivul general se concentrează pe ideea federalismului european atlantist și actualitatea sa, se impun niște ipoteze care să ne conducă la această demonstrație.

O primă ipoteză, constă în faptul că datorită profilului său politic - care era unul puternic moral - creștin - De Gasperi a reușit să se impună în raportul cu Sfatul Scaun și cu Președinția Italiei. De aceea el a fost unul dintre Prim-miniștrii italieni cei mai longevivi în Italia postbelică. De asemenea, a fost interlocutorul cel mai apreciat al Statelor Unite în Europa până la plecarea din viața politică. Totodată, a fost omul echilibrului necesar în ecuația franco-germană de la începutul anilor 1950. Toate aceste referințe se vor concretiza în viitoarele întrebări ale cercetării la care vom răspunde în capitolul I.

Cea de a doua ipoteză este legată de demonstrația concepției sale federalist atlantiste prin a merge direct la sursele gândirii lui De Gasperi, prin explorarea documentelor referitoare la discursuri, scrieri, intervenții sau interviuri, în relație cu diverși actori naționali și europeni. Mergând pe această linie ne-am propus să arătăm că este necesară o revizuire a anumitor lucrări bibliografice referitoare la De Gasperi, lucrări cărora nu le-au fost cunoscute anumite documente, care au intrat în circuitul științific mai târziu. Aceste aspecte se vor regăsi ca întrebări ale cercetării în capitolul al II-lea.

Deopotrivă, în cadrul acestei ipoteze vrem să testăm, mai ales în capitolul al III-lea, în ce măsură concepția sa federalistă atlantică a fost consecventă sau a avut fluctuații pe parcursul prezenței sale pe scena afacerilor europene și internaționale.

Totodată, pentru a sublinia particularitatea gândirii degasperiene, din perspectiva federalismului atlantist, credem că o analiză amănunțită a unuia dintre discursurile sale, ca studiu de caz, este încă o cale ipotetică de a evidenția unicitatea omului politic trentin. De aceea, capitolul al IV-lea l-am consacrat discursului său *Ocazia care trece*, din 10 decembrie 1951, din cadrul Adunării Consiliului Europei de la Strasbourg.

În fine, cea de a treia ipoteză, pe care o avem în vedere, este data de nevoia relecturii gândirii și acțiunii lui De Gasperi. Credem cu tărie că este foarte utilă mai ales din perspectiva actualității politice europene de astăzi și în contextul multiplelor opinii referitoare la relația Uniunii Europene cu SUA. Totodată, credem că o nouă lectură a contribuției degasperiene la cunoașterea politică și a relațiilor internaționale ar reprezenta un model pentru oamenii politici naționali și europeni de a înțelege maniera de

a se achita de responsabilitatea lor politică.

Din punct de vedere metodologic, lucrarea traversează mai multe domenii, spre exemplu filosofia politică, teologie spirituală, antropologia, etica, istoria contemporană și teoria relațiilor internaționale. În opinia noastră, un studiu dedicat relațiilor internaționale are o puternică dimensiune interdisciplinară, întrucât comportamentul subiecților este ghidat de factori culturali, credințe, de calcule de putere, de variabile economice, politice și sociale.

Odată identificată problema (*dubiul asupra utilității Europei și absența liderilor politici europeni*) și formulată ipoteza, prin raționament deductiv, este prezentată personalitatea omului politic italian Alcide De Gasperi și sunt formulate scurte concluzii.

Este un fapt fără tăgadă că Alcide De Gasperi este un europenist din convingere. Europeanismul său, în opinia noastră, izvorăște din tradiția solidarității creștine, sensibil la aspectele de conviețuire pașnică dintre statele vecine. Europeanismul său nu este unul de tip supranațional funcționalist așa cum îl promovau mișcările europeniste ale vremii. Supranaționalism degasperian este unul al patriilor egale, al respectului fiecărei națiuni în tot ceea ce pot ele să aibă cel mai spectaculos; prin urmare este un supranaționalism impregnat puternic de federalism.

În aceste condiții, nu este foarte greu a-l încadra teoretic pe De Gasperi. El are toate atributele unui federalist european autentic. Însă așa cum am spus-o și când am discutat de scopul general al tezei, omul politic trentin este un federalist european pragmatic, iar pragmatismul său vine din convingerea că Europa nu se va putea uni de la sine, ci are nevoie de impulsul și de sprijinul Statelor Unite ale Americii. Prin urmare, De Gasperi este un Federalist european atlantist, în cel mai larg sens al cuvântului, care se împacă foarte bine cu paradigma *realismului* din teoria relațiilor internaționale.

În timpul cercetării și al redactării tezei am utilizat, pe de o parte, surse primare – cum sunt discursurile sale din Parlamentul de la Roma, din organizațiile europene, interviuri, luări de poziții sau scrisori adresate diplomaților italieni sau partenerilor săi din străinătate. De asemenea, din rândul surselor primare folosite sunt descrierile sale biografice realizate de către persoane foarte apropiate (fiica sa, Maria Romana Catti De Gasperi, Carlo Sfoza, P. E. Taviani) sau colaboratori (Giulio Andreotti, Iginio Giordano etc.).

Am avut marea șansă să pot achiziționa și să folosesc pe larg volumele de documente intitulate Alcide De Gasperi, *Scritti e discorsi politici*, ediția critică Paolo Pombeni, vol. IV *Alcide de Gasperi e la stabilizzazione della Repubblica 1948-1954*, 2009, Bologna, Il Mulino publicate în 3 tomuri, vol. I, Tom 1 *Discorsi parlamentari e interventi al Consiglio dei ministri (1948-1954, 1110 p)*; tom 2 *Scritti, discorsi ed interviste 1948-1954, 1125 p*, tom 3 *De Gasperi e la politica estera negli anni 1948-1954, 796 p*.

De asemenea, am utilizat documentele publicate în vol. II din A. De Gasperi, *Discorsi Parlamentari (1950-1954)*, Roma, Camera dei Deputati, 1985, pentru a vedea felul în care De Gasepri prezenta reprezentanților poporului italian demersurile făcute în plan european, cu trimitere la CECO și la CEA.

Am avut plăcerea să o cunosc pe distinsa fiică a lui Alcide De Gasperi, Maria Romana Catti De Gasperi, care cu generozitate mi-a pus la dispoziție volumul de date biografice privind evenimente și episoade inedite din viața tatălui. La fel, am reușit să consult mărturii de la prima mână despre cei ce au lucrat cu De Gasperi: Giulio Andreotti, Carlo Sforza, Iginio Giordani, K. Adenauer, Paolo E. Taviani.

Din păcate am reușit într-o mică măsură, doar câteva zile, să consult conținutul Fondului De Gasperi de la Arhivele Istorice ale Uniunii Europene de la Florența (AIUE), însă documentele pe care le-am lecturat le-am găsit publicate în volumele de documente menționate mai sus, de aceea voi face referire în text la aceste volume. De un real ajutor ne-a fost posibilitatea de a vizualiza unele discursuri degasperiene consultând situl Centrul Virtual de Cunoaștere Europeană din Luxembourg (CVCE).

Activitatea politică a lui De Gasperi am surprins-o în mod direct și din consultarea unor colecții de documente publicate de diverși autori, care s-au aplecat fie asupra perioadei activității sale parlamentare în Imperiul Austro-Ungar, dar mai ales asupra perioadei care a făcut obiectul cercetării noastre, cea de după 1945.

Am utilizat și câteva documente papale publicate, care ne-au ajutat în particular în înțelegerea mai bună a raporturilor dintre De Gasperi și Curia Romană.

Totodată, am utilizat o bogată colecție de surse secundare, cuprinzând cărți focusate pe chestiuni generale, cărți circumscrise obiectului cercetării, biografii etc. De asemenea, am folosit mult o seamă de capitole de cărți și articole, care au completat tabloul bibliografic. Unele dintre acestea m-au ajutat, fie să îmi lărgesc cunoașterea conceptelor și aplicarea acestora, fie să-mi întăresc unele argumente, care s-au înscris în lanțul opiniilor noastre, exprimate pe parcursul redactării textului.

Cercetarea noastră se materializează pe lângă *Introducere* în alte cinci capitole cărora am căutat să le dăm o formă echilibrată. Inițial am gândit teza în 3 capitole. Însă, intrând în problematica concepției politice a lui De Gasperi, bazată pe o interpretare personală, pe de o parte, rezulta un capitol distorsionat de mare – capitolul II – în raport cu celelalte. Pe de altă parte, am observat că nu reușeam să pun în valoare conținutul discursului degasperian, care este extrem de prețios, atât prin argumentare sa, cât și prin învățămintele pe care politicienii ar trebui să le extragă. În aceste circumstanțe am decis să despart lucrurile, așa că s-au mai adăugat două capitole.

La baza formulării cercetării din primul capitol, intitulat *Considerații privind portretul biografic al omului politic trentin* au stat experiența personală, precum și lectura de specialitate. Prin acest capitol căutăm să scoatem în evidență rolul comunității europene ca element cheie în construcția europeană, omul politic trentin fiind concentrat, în activitatea sa politică, în a face din europeism o prioritate. Prin De Gasperi se poate observa totodată trecerea de la universalismul creștin la europeism, iar Europa pentru acesta nu rămânea doar la nivel de idee frumoasă, cât mai degrabă devenea un instrument, pentru că omul politic trentin era în sine unul pragmatic.

Prima parte a capitolului prezintă profilul biografic al lui De Gasperi pentru a ne familiariza cu personajul. Sunt parcurse etapele prin care a trecut omul politic trentin de la experiența în cadrul Imperiului

Austro-Ungar până la cea a blocurilor ideologice și în care îi întâlnește pe cei mai importanți parteneri de experiență europeană, Schuman și Adenauer.

În structura capitolului se întâlnesc nu doar noțiuni biografice, dar și scurte referiri la aspecte ale sociologiei relațiilor internaționale, episoade din istoria internă și a relațiilor internaționale ale Italiei, aprecieri și comentarii personale în baza informațiilor acumulate prin lectura de specialitate.

Familiarizarea cu figura lui De Gasperi ne va ajuta și la conturarea profilului uman, politic, spiritual și la concluzia finală a biografiei și anume, că este întemeietorul a două constante în politica externă a Italiei de după cel de-al doilea război mondial, dimensiunea europeană și relația transatlantică.

De asemenea, un alt subiect de interes, care va fi tratat pe parcursul acestui capitol, este locul Bisericii și al orientării religioase în formarea și deciziile unui om politic, în cultura politică și influența asupra comportamentului uman în general. Scriind despre un om politic italian, chiar dacă născut și format în Imperiul Austro-Ungar, factorul religios nu poate fi separat de factorul politic.

Parcurgând prezentarea profilului biografic al lui De Gasperi și al altor personaje implicate în viața politică italiană sau internațională ne orientăm în continuare atenția către principalele linii ale activității internaționale, căutând să evidențiem specificul acțiunii și gândirii degasperiene.

O primă direcție în care îl vedem pe De Gasperi foarte activ este cea a *relației transatlantice*. El a înțeles că în situația de după război, în care pe de o parte, statele europene învingătoare – Marea Britanie, Franța, dar și URSS căutau să mențină un aer de impunere a umilinței statelor învinse – Germania și Italia. Pe de alta parte, el constata prin situația țării sale, că în statele învinse se instaura un fel de frustrare, iar singurul factor ponderator în toată această situație erau doar Statele Unite ale Americii. SUA, dat fiind puterea sa, avea nu numai rol de echilibru, ci și pe acela de *leadership* în lumea occidentală. Prin urmare, imediat după ce a preluat funcția de prim-ministru a orientat politica externă a Italiei cu predilecție către SUA. El însuși va face câteva călătorii la Washington pentru a prezenta poziția noii Italii în Congres și pentru întâlniri la cel mai înalt nivel, inclusiv cu președintele Truman.

A doua direcție, în care îl vedem pe De Gasperi plin de dinamism este cea *pro-europeană*. Desigur că, în acest capitol doar vom trece în revistă liniile cele mai importante ale implicării sale, urmând să le dezvoltăm în următoarele două capitole, în mod deosebit. Convingerea sa pro-europeană era fundamentată pe credința că pacea pe continent nu se putea obține decât printr-o armonizare a pornirilor naționaliste într-o structură unitară, din care toate națiunile să fie câștigătoare.

Având în vedere că după al doilea război mondial au apărut numeroase proiecte de unificare europeană, dar și mișcări politice pan-europene, în acest sub-capitol ne-am propus să aducem clarificări asupra acestor proiecte și mișcări și maniera în care De Gasperi s-a raportat la ele. De asemenea, am prezentat cele mai importante proiecte europene la care De Gasperi a contribuit – Comunitatea Europeană a Cărbunelui și Oțelului (CECO) și Comunitatea Europeană de Apărare (CEA).

În subcapitolul *Umanismul creștin a lui De Gasperi* aducem în discuție o valență foarte importantă, care caracterizează personalitatea omului politic trentin; umanul și creștinul se fondează pe o mare și unică

dragoste, cea pentru Dumnezeu. La fel ca mulți alți autori, considerăm că gândirea sa înclinată spre spectrul creștin este relevantă și de crezul conform căruia acțiunea botezului ființei umane trebuie neapărat să aibă loc, ca mai apoi aceasta să se extindă prin acțiuni către ceilalți oameni. Tot sub spectrul umanismului creștin a lui De Gasperi stă și viziunea acestuia cu privire la soluția pe care creștinismul o putea oferi chestiunii sociale, adică regenerarea fiecărui individ prin eliberarea lui de interese egoiste.

Subcapitolul *Considerații generale preliminare asupra influenței factorului religios în deciziile politice* are ca obiectiv înțelegerea crezului politic al lui De Gasperi. Pe de o parte, facem cunoștință cu viziunea sa religioasă și ne familiarizăm cu teologia sa politică. Pe de alta parte, obiectivul acestui subcapitol este prefigurarea caracterului și personalității lui De Gasperi din perspectiva rolului factorului ideologic sau al credinței individului uman ca decident în politica internațională. Decidentul politic își creează un sistem de interpretare a lumii și de relaționare cu acesta care să se potrivească cu grila sa cognitivă preexistentă.

Subcapitolul *Fenomenologia spiritului sau spiritualitatea politicii la De Gasperi* caută să pună în lumină originile distincției dintre Stat, în accepțiunea istorică, și Națiune din concepția omului politic trentin. După opinia noastră aceasta se găsește în influența gândirii Sfântului Toma de Aquino. Națiunea aparține unei dimensiuni naturale, „originare”, precedând Statul, societatea umană având prioritate asupra Statului, cea dintâi neputând fi identificată în întregul ei cu Statul.

În evaluarea degasperiană apartenența la o comunitate (italiană) era mai importantă decât cea legată de apartenența la imperiul Austro-Ungar, iar prin deducție aceasta este situația și în viitoarea Europă Unită. Un alt element caracteristic tomist în gândirea politică a lui De Gasperi este centralitatea persoanei și a cetățeanului, care trece înaintea Statului.

Ultimul subcapitol *Viziunea transversală în accepțiunea universalismului creștin* analizează maniera prin care De Gasperi a trecut de la viziunea unilateral-națională la viziunea transversală, punându-se accentul pe universalismul creștin, reprezentat de conceptele de pace, solidaritate și de securitate. În acest ultim subcapitol, se anunța ceea ce va fi pe larg discutat în capitolul al V-lea al tezei și anume faptul că viziunea degasperiană despre universalism și operare transversală sunt de foarte mare actualitate, atât din punct de vedere ideologic, cât și operativ.

Capitolul al II-lea intitulat *Unificarea europeană în gândirea lui De Gasperi* și-a propus să exploreze modul în care s-a conturat proiectul unificării europene la omul politic trentin. Însă așa cum ne-a relevat biografia lui prezentată în capitolul I, aceea a unui om politic conservator moderat, cu o trăire catolică profundă, el vedea Europa ca o structură federală, unde identitățile naționale erau bine reprezentate. Însă federalismul său nu este unul pur. Așa cum vom arăta pe parcursul acestui capitol, în anumite circumstanțe, când motivele o impuneau, el accepta și amendările din partea altor curente, mai ales cele de natură funcționalistă.

Din motive tehnice, prima parte a acestui capitol, intitulat *Nivelul supranațional funcționalist* este consacrat nuanțelor funcționaliste din gândirea lui De Gasperi, care se pot observa mai ales în urma

contactului cu spectrul larg al mișcărilor pentru unitate europeană și deopotrivă, cu procesul de punere în aplicare a Planului Schuman, care în sine se dezvoltă ca o construcție supranațională de tip funcționalist.

Cea mai mare parte a acestui capitol este dedicată *nivelului federal*, unde ne-am propus să urmărim felul cum a evoluat federalismul la De Gasperi, funcție de plonjarea sa în procesul de unificare europeană.

Mai întâi am căutat să vedem care a fost mediul intelectual european în care s-a mișcat omul politic trentin, iar din această perspectivă, am constatat că el a fost extrem de prezent în ambianța elitei creștin-democrat europene, care era aplecată fără rezerve către federalism (Robert Schuman, Konrad Adenauer, Paul Henri Spaak) și cu anumite nuanțe către Jean Monnet. În acest mediu intelectual, De Gasperi a găsit cel mai puternic suport în ideile sale de păstrare a identităților naționale, și deopotrivă a hotărârii de a da Europei o nouă perspectivă, prin punerea în comun a resurselor materiale și umane. Însă, deși era o personalitate puternică din zona conservatoare, el fost deschis și către promotorii federalismului veniți din alte curente politice, cum a fost cazul compatriotului său Altiero Spinelli, către cei ce promovau federalismul personalist.

În subcapitolul dedicat *Marilor Conferințe Catolice și federalismul lui De Gasperi*, din 1948, am arătat că în concepția lui De Gasperi are loc un prim moment de clarificare asupra federalismului. Participând la acest congres european democrat creștin, De Gasperi este atras mai ales de modelul Europei federale liberale, promovat de Monnet, Schuman, Adenauer și Spaak. Urmare a acestui fapt, el se distanțează de modelul Europei conservatoare promovat de Sfântul Scaun.

Trebuie menționat faptul că proiectul federal pe care De Gasperi îl promova în acea perioadă era încă unul cu o puternică notă idealistă. Europa era văzută ca organizație suprastatală, capabilă să asigure maximum de libertate politică cetățenilor săi și comunităților care o compuneau, capabilă să fie autonomă și să se autoguverneze, dar care să nu înlocuiască statele.

Federalismul degasperian începe să aibă și o conotație pragmatică în contextul apropierii sale de SUA, fapt pe care l-am pus în evidență în partea intitulată *Federalismul lui De Gasperi - fidel atlantismului*. Pragmatismul omului politic italian vine în urma reușitei sale personale, de pe urma căreia SUA devine pentru Italia partenerul strategic, care o ajută să depășească starea falimentară de după nefericitul experiment mussolinian. Modelul statului federal american este referința politică la care De Gasperi se va raporta în demersurile sale către unitatea europeană.

Federalismul atlantist a fost un punct de plecare solid în ceea ce va însemna poziționarea lui De Gasperi față de două modele de unitate europeană concurente, cel al Consiliului Europei (un alt model federal) și Planul lui Schuman (model funcționalist), care fac obiectul unei părți intitulate *Clarificări asupra federalismului lui De Gasperi: Consiliul Europei versus Planul Schuman*. Fidelitatea împărtășită a omului politic italian față de atlantism și dimensiunea ecumenismului său politic, transcend dincolo de inerentele dispute istorice de pe continent.

Din acest punct de vedere, Consiliul Europei, prin forța Marii Britanii asociată cu Franța, era organizația care putea să dea Europei acel cadru favorabil de integrare largă a tuturor statelor democratice

europene. Acest model corespundea și idealismului degasperian de Europă unită prin anvergura extinderii sale.

Însă punând în balanță ce oferea țării sale Consiliul Europei și ce oferea Planul Schuman, prin ideea unei integrări sectoriale, și cu un număr redus de state, pragmatismul său îl determină să fie un puternic suporter al viitoarei CECO pentru că permitea două lucruri esențiale din punctul său de vedere. Pe de o parte, integrarea Italiei într-o piață economică esențială pentru depășirea situației mizere în care se găsea țara. Pe de altă parte, acest model, aducea ceva mult mai important decât o oferea Consiliul Europei, era vorba despre integrarea Germaniei. Cel puțin două avantaje avea De Gasperi, din integrarea germană.

Unul dintre avantaje venea din amiciția sa cu Adenauer, liderul unei țări care avea aceeași situație politică internațională cu a Italiei, întărea poziția celor doi lideri în Europa. Celălalt avantaj putea veni pentru De Gasperi din postura de mediator între Franța și Germania în diverse situații, consolidându-și relația nu numai cu cele două țări, dar mai ales cu SUA, care dorea o împăcare franco-germană.

Pragmatismul său în alăturarea la Planul Schuman ca etapă în integrarea Italiei în Europa unită s-a făcut pentru un interes economic imediat, dar și pe termen lung; lăsând interesul politic pentru o altă ocazie. Acest aspect este prezentat în partea intitulată *De Gasperi un federalist în apărarea intereselor naționale*, unde sunt prezentate două aspecte foarte importante în clarificările sale asupra procesului unificării europene pe calea Planului Schuman: *Conferința de la Santa Margherita* din 12-13 februarie 1951 și asumarea deopotrivă a funcției de ministru de Externe, după modelul lui Adenauer, pentru a da mai multă greutate poziției țării sale.

El era foarte bine documentat că, fără o poziție forte în negocierile referitoare la punerea în aplicare a CECO nu poate scoate țara sa din falimentul economico-social de după război. Totodată, în opinia sa, nu era posibilă nici o alegere care să aibă încărcătură politică, deși dosarul politic (locul la ONU, Trieste, problemele coloniale) era foarte greu, mai ales prin prisma luptei politice interne.

Pragmatismul său nu putea rămâne doar la nivelul de câștiguri conjuncturale, așa cum se va putea vedea parcurgând partea intitulată *De Gasperi -federalistul în acțiune*. Asumându-și rolul de lider european, el nu o face doar formal, ci venind cu propuneri și acțiuni consistente.

Mai întâi, el se lansează în proiectul constituirii unei armate europene, ca o garanție a ireversibilității procesului de unificare europeană prin care Italia și-a recâștigat în foarte scurt timp locul între marile națiuni europene, lucru imposibil în alte condiții.

În al doilea rând, De Gasperi își asumă rolul de mediator între Franța și Germania în chestiunea armatei comune. În opinia sa, aducerea Germaniei în proiectul apărării comune era garanția eliminării riscului reizbucnirii unui nou conflict în Europa.

În al treilea rând, omul politic trentin ca federalist atlantist convins a avut cele mai importante inițiative în cadrul discuțiilor referitoare la relația dintre NATO și armata europeană, el fiind susținătorul ideii Comandamentului Suprem al Puterilor Aliate din Europa.

În fine, în urma vizitei sale din Canada și SUA, din septembrie 1951, el dobândește încrederea că

are rolul intermediarului nu numai în relația dintre SUA și Europa unită, care se construia, dar și dintre NATO și CEA.

Capitolul al III-lea *De Gasperi – lider de anvergură europeană* începe cu o dezbatere asupra momentului în care De Gasperi se anunță ca un lider european foarte influent. Autorii la care facem referință, în partea de început a acestui capitol, consideră că odată întors din voiajul său peste ocean, în septembrie 1951, el capătă anvergura unui lider european. În opinia noastră, aceste momente sunt doar jaloane pregătitoare pentru marcarea discursului său în Adunarea Consiliului Europei de la Strasbourg, din 10 decembrie 1951 (*Ocazia ce trece!*) și implicarea sa la întâlnirea celor șase miniștri de externe, din 11 decembrie 1951, tot de la Strasbourg. Cele două reuniuni în opinia noastră sunt momentul de glorie a lui De Gasperi, ca lider de anvergură europeană.

Pe parcursul acestui capitol sunt urmărite și principalele momente ale consolidării statutului său afirmat la Strasbourg, până la momentul în care din anvergura sa politico-morală va mai rămâne doar anvergura sa morală.

Primul subcapitol *De Gasperi și implicarea în realizarea proiectului Comunității Europene de Apărare* a adus în discuție rolul de gazdă al Consiliului Atlanticului de Nord din 24-28 noiembrie 1951, de la Roma, unde punând în discuție modelul în care CEA putea fi integrată în NATO, el de fapt și-a pregătit intrarea în scena europeană cu ocazia reuniunilor de la Strasbourg din 10-11 decembrie 1951.

În subcapitolul *CEA în viziunea degasperiană era argumentul forte al maturității Noii Europe* se poate vedea modul în care De Gasperi a folosit pârghia CEA pentru a promova un proiect și mai îndrăzneț, cel al Comunității Politice Europene (CPE). În viziunea sa Europa federală putea fi a treia putere occidentală alături de SUA și Commonwealth-ul britanic.

Desigur că bătălia pentru CEA a cuprins o sumedenie de sinusoide, de aceea am consacrat un alt subcapitol implicării lui *De Gasperi - pe frontul tratatului CEA*. În perioada martie-octombrie 1952, De Gasperi este extrem de prezent în două dezbateri majore, ce priveau nu numai semnarea tratatului CEA, dar și împingerea lucrurilor către CPE. Două au fost cele mai vizibile acțiuni ale sale: participarea la dezbaterile despre viitoarea adunare constituantă și cea referitoare la o autoritate politică interimară a Comunității Politice Europene.

Cu ocazia Consiliului miniștrilor de externe de la Paris (23-25 iulie 1952), personalitatea lui De Gasperi îl propulsează ca lider european de referință, a cărui opinie era ascultată și a cărui sfat era căutat. El a oferit una dintre perspectivele cele mai clare de constituire a CPE prin crearea de comunități sectoriale în domeniul siderurgic și al apărării, urmând ca apoi să integreze alte sectoare, cum ar fi politica externă.

Calitatea de lider de anvergură va fi demonstrată cu prilejul implicării sale în medierea dintre Franța și Germania în chestiunea CEA și nu numai, el salvând în extremis tot ceea ce s-a construit până atunci, inclusiv în momentul în care Franța a lansat propunerea ca Saarbrücken să devină capitală europeană, punând presiune pe sentimentele Germaniei, aflată în postura de a pierde definitiv teritoriul Saar-ului.

Mai mult, De Gasperi folosește tribuna Consiliului Europei pentru a promova unitatea europeană

într-un sens larg, incluzând toate statele democratice. Dacă o perioadă a fost supporterul unei integrări sectoriale cu un număr restrâns de țări, el acum vine în întâmpinarea unui semnal sosit de la Londra că ar dori să facă parte dintr-o construcție europeană, dar cu o perspectivă politică.

Meritele lui De Gasperi în promovarea unității europene vor fi apreciate la 24 septembrie 1952, când primește premiul Carol cel Mare la Aachen, prilej pentru a reluat problema constituirii comunității politice europene, însă care trebuie să se sprijine pe o nouă mentalitate din partea liderilor politici, punând în centrul său devotamentul și răbdarea de a îndeplini aspirațiile popoarelor.

Subcapitolul *De Gasperi simte semnele crizei în chestiunea ratificării CEA* ni-l prezintă pe Primul ministru italian balansând între suspiciunile germane și voluntarismul francez vis-à-vis de armata comună și de comunitatea de apărare. El primește încă odată sprijinul american pentru acest demers de mediator, dar și pentru proiectul Comunității Politice Europene, care putea să ofere ocazia armonizării diferențelor ce persistau între viziunea franceză și cea germană asupra Europei unite. Semnalul rolului pe care îl avea din perspectiva establishment-ului american îl dă noua administrație de la Washington, când la final de decembrie 1952, noul Secretar de Stat, Fortes Dulles, vizitând Europa, prima oprire o efectuează la Roma cu scopul de a lua pulsul evoluțiilor politice de pe continent, în special cele referitoare la proiectul de unificare europeană.

Din păcate, ratificarea tratatului CEA trena în cele mai importante state, iar în acest context, De Gasperi ia o decizie șoc, care va fi pe larg tratată în subcapitolul *Ce l-a determinat pe De Gasperi să oprească ratificarea CEA în parlament?*. Așa cum am arătat au fost rațiuni ce țineau de contextul vieții politice italiene, tot mai agitată și foarte orientată către un politicianism ieftin.

O altă rațiune, în opinia noastră, este dată de relaxarea internațională care a survenit mai ales în Europa de Vest după decesul lui Stalin. În fine, alte rațiuni au ținut de mersul greoi al semnării tratatului CEA în Germania și Franța. De aceea, De Gasperi a afirmat în cadrul Consiliului CECO de la Strasbourg, din 9 martie 1953, că drumul unificării europene trebuie să treacă prin Comunitatea politică și apoi să se revină la CEA, spunând *si vuole o non si vuole fare Europa?*.

Din păcate, așa cum se întâmplă în multe cazuri când o țară merge bine și are un lider de anvergură, viața politică internă se opune acestei evoluții. De Gasperi a pierdut alegerile din iunie 1953 și, în pofida încercărilor de a forma un guvern, nu a reușit, determinându-l să demisioneze. Însă el va continua să fie prezent în dezbaterile și acțiunile europene așa cum se va putea vedea din subcapitolul *Fără greutatea funcției de Prim-ministru și ministru de externe, De Gasperi continuă lupta pe frontul european*.

Lipsit de autoritatea politică, omul politic trentin arată că se bucură de o mare autoritate morală, folosind drept instrument discursurile și interviurile. Începând din octombrie 1953, după o vacanță binemeritată în Trentino, De Gasperi este protagonistul unui nou discurs de anvergură, la Haga în 10 septembrie 1953, apoi la Roma câteva zile mai târziu el dă interviuri presei din Marea Britanie, Franța și Italia. Anul 1953 îl încheie cu discurs în fața Studenților în Științe Sociale etc.

Bătălia pentru Europa îi aduce noi satisfacții: la 11 mai 1954 este ales Președinte al Adunării

Parlamentare a CECO. În această calitate, la Conferința interparlamentară europeană de la Paris din 21 aprilie 1954 are ocazia să rostească unul dintre discursurile cele mai apreciate.

Însă, din păcate, în următoarele luni insatisfacțiile se înmulțesc odată cu obstacolele în calea ratificării tratatului CEA în Franța și, ca o consecință, îndepărtarea visului construirii comunității politice.

Următoarele două capitole își propun să valorizeze două dimensiuni majore ale personalității lui De Gasperi: calitatea discursului (o analiză de discurs) și testamentul politic lăsat posterității, precum și actualitatea sa.

Capitolul *Ocazia ce Trece!* analizează discursul omului politic trentin, pe de o parte, pentru a sublinia maturitatea ideilor sale referitoare la proiectul european, iar, pe de altă parte, pentru a evidenția calitățile sale intelectuale și retorice.

După o introducere în tehnicile de analiză a discursului, în urma căreia am ajuns la concluzia că politicianul italian a ridicat la un nivel foarte înalt discursul politic argumentativ, ne-am aplecat asupra contextului istoric, politic și social în care are loc acest discurs. Am decis acest lucru pentru a putea ancora mai bine fervoarea elocinței omului politic trentin în realitatea europeană și internațională a momentului.

Analiza propriu zisă a discursului degasperian începe cu o introducere în cele mai importante momente ale retoricii, așa cum le-a definit Cicero: *inventio, dispositio, elocutio, memoria și actio (pronuntiatio)*.

În *Inventio* De Gasperi are ca obiectiv promovarea unei teze, constituită ca punct de vedere individual asupra unui aspect al realității. El utilizează ca obiect principal în comunicarea sa Europa, sau proiectul European vestit, care se află într-un plan istoric și geopolitic caracterizat de instabilitate politică.

Pentru o comunicare cât mai eficientă către auditoriu el folosește câteva funcții: funcția de stabilire a adevărului; funcția de prezentare sistematică; funcția de determinare a recunoașterii; funcția de persuadare.

Discutând despre tipul argumentării, am ajuns la concluzia că omul politic italian folosește argumentarea coordinativă, ceea ce înseamnă că utilizează un evantai de argumente conectate între ele pentru a asigura o mai puternică forță de penetrare a cuvântului său. De asemenea, discursul degasperian înglobează o serie de caracteristici ale discursului de tip descriptiv, discurs ce constă în descrierea unei porțiuni din realitatea empirică a unui fenomen.

Cel de al doilea pas al oratoriei lui De Gasperi, *dispositio*, atinge teme cu rezonanță puternică cum ar fi *Apărarea civilizației în momentul pericolului și salvarea acesteia în cadrul Unui punct de întâlnire - Europa unită*.

Pasul al treilea al discursului degasperian *Exordium* și *Naratio* arată adevărata valoare a oratorului în partea dedicată *necesității apărării comune*, nevoie ce este tratată în text ca fiind cauză a efectului dat de nașterea Alianței Nord-Atlantice. Acest subiect (*naratio*) este definit în mod plastic în text sub formă de *apărare împotriva pericolului extern, bazată pe uniunea dintre puterea națională și cea colectivă*.

Al patrulea pas în discursul omului politic trentin, *Argumentatio*, este momentul în care oratorul

începe să își expună argumentarea, să demonstreze *enunțul* prin menționarea probelor. De obicei argumentul lui De Gasperi, începe cu o întrebare gen *ce alternativă avem noi acum, după război?*. Răspunsul este simplu și clar *Suntem cu toții de acord că trebuie să ne apărăm vetrele, instituțiile, civilizația proprie în momentul pericolului.*

Ultima parte a discursului degasperian vine cu o concluzie ce susține ipoteza anunțată la început. Această ultimă parte este structurată în două etape textuale *digressio* respectiv *epilogo*, care în cazul firului discursului înseamnă *Viitor comun!*.

După analiza discursului *Ocazia ce Trece!* ne-am aplecat asupra altor componente ale analizei discursului politic, gândirea critică în argumentare, căreia i-am consacrat un subcapitol.

De Gasperi folosește interogația (ex.: *Ce alternativă avem noi acum, după război?*) pentru a convinge auditorul. El realizează o combinație optimă între precizia și rigoarea argumentelor și folosirea resurselor de influențare ale limbajului!

În subcapitolul *Conexiunea între politică și limbaj* arătăm că titlul discursului de la Strasbourg, din 10 decembrie 1951, *Ocazia ce Trece!*, simbolizează importanța prezentului și a contextului politic actual. Timpul prezent al verbului *a trece* este utilizat cu scopul *trezirii*, conștientizării prezentului și induce ideea că *acum* este momentul propice pentru a pune bazele unui viitor comun, *acum* este cel mai important moment care poate fi exploatat în avantajul popoarelor Europei.

Subcapitolul *Finalitatea discursului* arată că în prima fază discursul omului politic treptat urmărește să formeze opinii, să modifice concepții la nivel de gândire cu ajutorul unor instrumente lingvistice. În cea de a doua parte, el oferă soluții clare, pași concreți pentru realizarea deplinei unități europene: unitatea economică, militară și unitatea politică².

În ultimul subcapitol *Retorica discursului* am pornit de la cele trei instrumente ale retoricii descrise de Aristotel - logosul, ethosul și pathosul - pentru a evidenția calitatea discursului degasperian. În general toate cele 3 instrumente sunt utilizate de De Gasperi, însă în opinia noastră el a excelat în folosirea logosului și în exprimarea plină de patos.

În concluzie, acest capitol ne ajută mult la înțelegerea mediului psihologic și spiritual al omului politic Alcide De Gasperi, care i-au influențat percepțiile și valorile prin raportarea la mediul decizional.

Ultimul capitol *Moștenirea și actualitatea lui De Gasperi* parcurge câteva lecții care sunt mereu actuale lăsate de către omul politic italian.

În subcapitolul *Moralitatea Internațională* am prezentat experiența, coerența, și obiectivele, care sunt clar definite, precum și strategia de realizare a acestora. După cum se va putea vedea din analiza în detaliu a subcapitolului, el a știut să înfrunte nu numai obstacolele, dar a știut să exploateze oportunitățile internaționale pentru a răspunde provocării integrării politice europene.

Subcapitolul *Dimensiunea spirituală în unitatea europeană* are drept substanță rolul creștinismului în asigurarea unității europene. Pentru el civilizația occidentală și orientală sunt puternic legate în substanța

² Așa cum în capitolul al III, începând cu subcapitol *De Gasperi -pe frontul Tratatului CEA în capitolul V, subcapitolul 4, De Gasperi își va reconsidera opinia vis-a-vis de ordinea celor trei piloni, punând înaintea pilonului militar, pilonul politic.*

lor creștină, însă diferența o face separația politică.

Creștinismul promovat de De Gasperi este un creștinism activ, care acționează totdeauna prin efecte morale și sociale, contribuind la dezvoltarea liberă a ființei umane, la toleranță, solidaritate și pace la nivel internațional.

Dimensiunea spiritual creștină pentru el este nu numai o formă de reflecție, ci o acțiune practică. În opinia sa, solidaritatea creștină era instrumentul care exprima cel mai bine creștinismul în acțiune, fiind elementul ponderator într-o economie liberală și un sistem de justiție socială.

Subcapitolul *Comunitatea europeană nu este o utopie* prezintă cum omul politic italian, cu ocazia diverselor discursuri și interviuri, a arătat care sunt fundamentele *hard* ale proiectului european. El considera că națiunile constituie fundamentul construcției, ele trebuind să cedeze o parte a suveranității lor, dar rămânând mai departe pilonii cei mai importanți ai unității europene.

Cel de al doilea element *hard* al proiectului european este metoda de integrare. În opinia sa, aceasta trebuia să fie graduală, întrucât comunitatea este o etapă în istoria convergenței civilizației europene. Totodată, această etapă urma să facă posibilă interacțiunea celor trei curente fundamentale: liberalismul, mișcarea de solidaritate a muncitorilor și umanismul. Potrivit lui De Gasperi, Europa poate să devină o utopie, dacă opinia publică nu are răbdare și lipsește încrederea și sinceritatea.

În subcapitolul *Comunitatea politică - construcție integratoare atât din punct de vedere economic, cât și al apărării* am arătat că De Gasperi a anticipat, pe de o parte, că Europa trebuie să se transforme într-o Comunitate politică, așa cum s-a întâmplat cu lansarea UE după Maastricht, iar, pe de altă parte, că va fi creat un mecanism politic pentru a cuprinde în aria sa politică tot spațiul identitar european.

Din același registru al ideilor degasperiene mai notăm că proiectul Comunității Politice Europene să fie realizat în trepte, cu perioade tranzitorii, cu respectarea echilibrului între statele mari și mici în reprezentativitatea în instituții. Conceptul *integrării diferențiate* adus în discuție, mai ales în ultimii zece ani, în fapt, îl găsim prezent la De Gasperi, însă nu atât de explicit prezentat.

Tot din registrul ideilor degasperiene prezente în acest subcapitol este și tema solidarității economice, care în viziunea sa însemna: uniunea vamală, eliminarea tarifelor preferențiale, o bancă comună, o monedă unică etc.

Ultimul subcapitol *Dimensiunea atlantică a Comunității europene* aduce în discuție două coordonate care în viziunea lui De Gasperi fac necesar ca Europa unită să fie integrată în spațiul atlantic - pacifismul și apărarea.

Atlantismul pacifist degasperian este nu numai înțeles, dar și asumat în sensul în care, pentru a se ajunge la o soluție pacifistă în Europa, trebuie luat în calcul un spectru larg de opțiuni și de soluții. Opțiunea atlantistă pacifistă degasperiană nu era doar simplă adăugare a statelor membre într-o construcție artificială. Atlantismul său pacifist trebuia să construiască o comunitate naturală din punct de vedere politico-militar prin apelul la valorile democrației, justiției sociale și libertății.

Cealaltă perspectivă asupra impactului atlantismului asupra Comunității europene, în viziunea

degasperiană, este atlantismul ca instrument de apărare. El propunea menținerea controlului politic și militar național asupra viitoarei armate europene. De asemenea, el considera că viitoarea CEA trebuia să fie complementară cu Alianța Nord-Atlantică pentru a asigura securitatea Comunității Europene în sens restrâns și a Comunității Atlantice în sens larg.

În privința *Concluziilor finale* ale cercetării, pe de o parte, au reluat aspectele sumarizate în partea de concluzii ale fiecărui capitol, iar pe de altă parte, am încercat să dau o perspectivă asupra valorii contribuției degasperiene la pachetul de cunoaștere necesară în decizia politică națională și europeană astăzi.

Bibliografie

Surse Primare

I. Arhive

- Arhivelor Istorice ale Uniunii Europene de la Florența (AIUE)
- Centrul Virtual de Cunoaștere Europeană Luxembourg (CVCE)

II. Volume de Documente

1. Damilano, Andrea (a cura di), *Atti e documenti della Democrazia cristiana. 1943-1967*, Cinque Lune, Roma, 1968
2. De Gasperi, Alcide, *Scritti e discorsi politici*, editie critica Paolo Pombeni, Bologna, Il Mulino, 2006-2009. 4 vol., 10 Tomuri
 - vol. IV *Alcide de Gasperi e la stabilizzazione della Repubblica 1948-1954*, 2009, Bologna, Il Mulino publicate in 3 tomuri (ingrijite de Sara Lorenzi si Barbara Taverni)
 - Tom 1 *Discorsi parlamentari e Interventi al Consiglio dei ministri (1948-1954*, 1110 p ;
 - Tom 2 *Scritti, discorsi et intreviste 1948-1954*, 1125 p;
 - Tom 3 *La politica estera di De Gasperi fra Alleanza Atalntica e Comunita Europea di Difesa 1948-1954*, 796 p.
3. De Gasperi, Alcide, *Discorsi Parlamentari (1950-1954)*, Roma, Camera dei Deputati, 1985, vol. II
4. De Gasperi, Alcide, *I cattolici trentini sotto l'Austria. Antologia degli scritti dal 1902 al 1915 con i discorsi al parlamento austriaco*, sub îngrijirea lui G. De Rosa, vol. I, Roma, 1964
5. De Gasperi, Alcide, *I cattolici trentini sotto l'Austria. Antologia degli scritti dal 1902 al 1915*
6. *Lettera Enciclica di S.S. Papa Giovanni Paolo II, Centesimus Annus. L'insegnamento sociale della Chiesa dalla Rerum Novarum ad oggi*, Casale Monferato, 1991; Sala Stampa della Santa Sede
7. *Discorso del Santo Padre Benedetto XVI ai membri del Consiglio della Fondazione Alcide De Gasperi*, 20 iunie 2009, Città del Vaticano, Sala Stampa della Santa Sede

III. Volume de Memorii

1. Adenauer, Konrad, *Reden 1917-1967. Eine Auswal*, sub îngrijirea lui H.-P. Schwarz, Stuttgart 1975
2. Andreotti, Giulio, *De Gasperi e il suo tempo*, Milano, 1956
3. Andreotti, Giulio *De Gasperi e la ricostruzione*, Edizione Cinque Lune, Roma, 1974
4. Brugmans, Henri, *Les origines de la civilisation européenne*, Paris, 1958
5. De Gasperi, Maria Romana Catti, *De Gasperi uomo solo*, Milano 1964
6. Idem, *La nostra Patria Europa*, Mondadori, 1969

7. Idem, *De Gasperi scrive. Corrispondenza con capi di Stato cardinali uomini politici giornalisti diplomatici*, Brescia, 1974, vol. 2
8. Idem, *Mio caro padre*, Brescia, 1979
9. Idem, *De Gasperi e la preghiera* în „Quaderni Degasperiani” sub îngrijirea lui P. L. Ballini, Soveria Mannelli, 2009
10. Idem, *De Gasperi e l'Europa, scritti e discorsi*, Brescia, 1979
11. De Rougemont, Denis, *L'esprit europeen*, Neuchatel, 1949
12. Giordani, Igino, *De Gasperi, il ricostruttore*, Roma, 1955
13. Giovanni Paolo II, *Insegnamenti*, IV, Città del Vaticano, 1981
14. Monnet, Jean, *Mémoires*, Paris, 1976
15. Schuman, Robert, *Pour l'Europe*, Nagel, 1964
16. Sforza, Carlo, *Cinque anni a Palazzo Chigi: la politica estera italiana dal 1947 al 1951*, Roma, 1952
17. Spinelli, Altiero, *L'Europa non cade de cielo*, Bologna, Il Mulino, 1960
18. Idem, *Il Manifesto di Ventotene*, Bologna, Il Mulino, 1991
19. Taviani, Paolo E., *Politica e memoria d'uomo*, Bologna, Il Mulino, 2002
20. Taviani, Paolo E., *Solidarietà atlantica e Comunità europea*, Le Monnier, Firenze. 1966
21. Tarchiani, Alberto, *America Italia. Le dieci giornate di De Gasperi negli Stati Uniti*, Milano, Rizzoli, 1947

Surse Secundare

I. Cărți

1. Acheson, Dean, *Present at the Creation. My Years in the State Department*, New York, 1969
2. Albertini, Mario, *Il federalismo e lo stato federale*, Giuffré, 1963
3. Arnoulx de Pirey, Elisabeth, *De Gasperi*, Milano 1992
4. Aristotel, *Etica nicomanchea*, trad. F. Amerio, Brescia 1994.
5. Idem, *Organon*. Volumul 2: Analitica secunda. Topica, Bucuresti, Editura Iri, 1998
6. Audisio Giuseppe, *Alcide De Gasperi. Per la patria, per l'Europa*, Torino, Elledici, 1997
7. Ballini, Pier Luigi, Antonio Varsori, *L'Italia e l'Europa (1947-1979)*, Rubbettino, 2004
8. Ballini, Pier Luigi, *La Comunità Europea di Difesa (CED)*, Rubbettino Soveria Mannelli, 2009
9. Idem, *Quaderni Degasperiani per la storia dell'Italia contemporanea*, I-X: Roma - Soveria Mannelli (Catanzaro), Fondazione De Gasperi - Rubbettino, 2009-2019
10. Idem, *Alcide De Gasperi*, vol. 3, *Dalla costruzione della democrazia alla “nostra patria Europa” (1948-1954)*, Rubbettino, Soveria Mannelli 2009
11. Bărbulescu, Iordan Gh., *Noua Europa. O Istorie politica a (re)unificării Europene*, Iasi, Ed. Polirom, 2021

12. Baumier, Matthieu, *La democartie totalitaire. Penser la modernité post-démocratique*, Paris, Presse de la Renaissance, 2007
13. Bedeschi, Lorenzo, *Il giovane De Gasperi e l'incontro con Romolo Murri*, Milano, 1974
14. Bergson, Henri-Louis, *Les deux sources de la morale et de la religion*, Paris, F. Alcan, 1932
15. Blondel, Maurice, *L'Action*, Paris, PUF, 2013
16. Bobbio, Norberto, *Prefazione*, in Chaim Perelman, Lucie Olbrechts-Tyteca, *Trattato dell'argomentazione. La nuova retorica*, Torino, 1966, p. I-XIV
17. Bonini Gianpaulo, *Alcide De Gasperi. Unico nella storia. I ventitré discorsi più significativi del grande statista trentino che costruì la prima repubblica*, Trento, Reverdito, 2004.
18. Bosco, Andrea, *The Federal Idea*, vol. II *The History of Federalism since 1945*, London -New York, Lothian Foundation Press, 1992
19. Boulding, Kenneth, *The Image: Knowledge in Life and Society*, University of Michigan Press, 1956
20. Brogi, Alessandro, *L'Italia e l'egemonia americana nel Mediterraneo*, Firenze, La Nuova Italia, 1966
21. Byrnes, Timothy A, Peter J. Katzenstein, *Religion in an Expanding Europe*, Cambridge University Press, 2006
22. Canavero, Alfredo, Angelo Moiuli, *De Gasperi e il Trentino tra fine dell'800 e il primo dopoguerra*, Trento, 1985
23. Canavero, Alfredo, *Alcide De Gasperi, cristiano, democratico, europeo*, Soveria Manelli (Catanzaro), 2003, ed. I
24. Idem, *Alcide de Gasperi. Christian Democrat European*, ed. III, Rome, Fondazione Alcide de Gasperi, 2018
25. Carillo, Elisa A. *Alcide De Gasperi: the Long Apprenticeship*, Notre Dame, 1965
26. Carlsnaes, Walter, *Contemporary European foreign policy*, London, 2004
27. Casella, Mario, *18 aprile 1948. La mobilitazione delle organizzazioni cattoliche*, Galatina, 1992
28. Castillo, Monique, *L'Europe de Kant*, Paris, Privat, 2001
29. Catherin, Victor, *Philosophia moralis in usum scholarum*, 1907
30. Chabod, Federico, *Storia dell'idea d'Europa*, ed. Laterza, a VII-a edizione, 2007
31. Chenaux, Philippe, *Une Europe vaticane? Entre le plan Marshall et les Traités de Rome*, Bruxelles, Ciaco, 1995
32. Chlinton Paul, *Analysing Political Discourse-Theory and practice*, Routledge, Londra, 2004
33. Cicero, *Arta Oratoriei*, Bucuresti, Editura Saecuum I.O, 2020
34. Condorelli, Orazio, Rafael Domingo, *Law and the Christian Tradition in Italy* London, Routledge, 2020
35. Conze, Vanessa, *Das Europa der Deutschen: Ideen von Europa in Deutschland zwischen Reichstradition und Westorientierung (1920–1970)*, Munich 2005
36. Craveri, Piero, *De Gasperi*, Bologna Il Molino, 2006

37. Craveri, Piero, Gaetano Quagliariello *Atlantismo ed europeismo*, Soveria Mannelli, Rubbettino, 2003
38. De Beaugrande, Robert, Wolfgang Dressler, *Introduction to text linguistics*. London & New York: Longman, 1981
39. De Rosa, Gabriele, *Scritti di politica internazionale*, vol. I-II, Città del Vaticano, 1981
40. Del Pero, Mario, *L'alleato scomodo. Gli USA e la DC negli anni del centrismo (1948-1955)*, Carocci, Roma 2001
41. Della Casa, Maurizio, *Lingua, Testo, Significato*, La Scuola, Brescia 1979
42. Delmas, Virginie, *Pour une analyse pluridimensionnelle du discours: le discours politique*, Presses Universitaires de France, Paris 2012
43. Di Nolfo, Ennio, *Vaticano e Stati Uniti. 1939-1952 (dalle carte di Myron C. Tylor)*, Milano, 1978
44. Di Maio, Teziana, *Alcide De Gasperi e Konrad Adenauer. Tra superamento del passato e processo di integrazione europea (1945-1954)*, Torino, Giappicchelli, 2004
45. Dragoș Elena, *Introducere în pragmatică*, Cluj, Casa Cărții de Știință, 2000
46. Dunleavy, Patrick , *Authoring a PhD. How to plan, draft, write and finish a doctoral thesis or dissertation*, London, Palgrave Macmillan, 2003
47. Durand, Jacques Dominique, *Christian Democrat Internationalism. Its action in Europe and worldwide from post-World War II until the '90s*, vol.I, *The Origins*, Bruxelles, Peter Lang, 2013
48. Durkheim, Emil, *Le forme elementari della vita religiosa*, Milano, 1963
49. Duroselle, Jean Baptist, *Storia diplomatica dal 1919 ai nostri giorni*, Milano, 1998.
50. D'Urso, Donato, *Enzo Giaccherio. Pioniere dell'europeismo*, BastogiLibri, 2013
51. Formigoni, Guido, *L'Europa vista dal Vaticano: De Gasperi commentatore della politica internazionale*, în „Alcide De Gasperi: un percorso europeo” sub îngrijirea E. Conze, a.a., Bologna, 2005
52. Idem, *La democrazia cristiana e l'alleanza occidentale (1943-1953)*, Bologna 1996
53. Gannon, Robert I, *The Cardinal Spellman Story*, New York, 1962
54. Garškaitė, Rosita, *Catholicism and the Support for European Integration: A Critique of the Methodological Underpinnings*, in *Chrześcijaństwo-świat-polityka*, Warszaw : Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego W Warszawie. 2021, nr. 25, p.198-209
55. Guasco, Maurilo, *Modernismo, i fatti, le idee, i personaggi*, Milano 1995
56. Goldstein, Judith, *Robert O. Keohane, Ideas and Foreign Policy: Beliefs, Institutions, and Political Change*, Ithaca: Cornell University Press, 1993
57. Gonella Guido, *L'europeismo di De Gasperi. Omaggio a De Gasperi nel centenario della nascita*, Introduzione di F. Piccoli, Roma, Cinque Lune, 1981
58. Haas, Ernst B., *Beyond the Nation State. Functionalism and International Organization*, Stanford University Press, 1964, pp. 86-125
59. Horga, Ioan, *Teoria Relatiilor Internationale*, Oradea, Ed. Universitatii din Oradea, 2006

60. Idem, *Constructie europeana. Traditie, Realitate, Perspectiva*, Ed. Universitatii din Oradea, 1998
61. Invernizzi Accetti, Carlo, *The European Union as a Christian Democracy A Heuristic Approach. Part II - History and Future Prospects of Christian Democracy as a Political Phenomenon*, Cambridge University Press, 2019
62. Ivan, Adrian Liviu, *Sub zodia Statelor Unite ale Europei*, Cluj-Napoca, CA Publishing, 2009
63. Ivone, Diomede, *Alcide De Gasperi nella storia dell'Italia repubblicana a cinquant'anni dalla morte*. Atti del Convegno di studio, Salerno, 28-30 ottobre 2004, Napoli, 2006
64. Jervis, Robert, *Perception and misperception in international political policy*, Princeton, 1976
65. Johnson, Paul, *O istorie a lumii moderne 1920–2000*, Bucuresti, Humanitas, 2014.
66. Kaiser, Wolfram, *Christian Democracy and the Origins of the European Union*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007
67. Kerbrat-Orecchioni, Catherine, *L'Énonciation. De la subjectivité dans le langage*, Armand Colin, Paris 1980
68. King, Preston T., *Federalism and Federation*, Croom Helm, 1982
69. Kribbe, Hans, Sébastien Lumet, Luuk van Middelaar, *Bringing the greater European family together New perspectives on the European Political Community*, Bruexelles, Institut for Geopolitics, May 2023
70. Lamberts, Emiel, *Christian Democracy in the European Union (1945-1995)*, Leuven University Press, 1997
71. Laschi, Giuliana, *Riflessioni su dittature, autoritarismo, bonapartismo e svolte democratiche*, Milano, FrancoAngeli, 2012
72. Lentini Gerlando, *Alle radici cristiane dell'Unione Europea: Robert Schumann, Konrad Adenauer, Alcide De Gasperi*, Roma, Città Nuova, 2004
73. Machim David, Mazr Andreea, *How to do critical discourse analysis- A multimodal introduction*, Sage Publications Ltd, Londra, 2012
74. Mc Connell, Fiona, Sovereignty, in Klaus Doods, Merje Kuus, Joanne Sharp, *The Ashgate Research Companion to Critical Geopolitics*, Ashgate, 2013, pp. 109-127
75. Malgeri Franceso, *Alcide De Gasperi*, Roma, Il Poligono, 1982
76. Idem, *Chiesa, cattolici e democrazia. Da Sturzo a De Gasperi*, Morcelliana, Brescia, 1990
77. Manent, Pierre, *Cours familier de philosophie politique*, 2001, trad în ro. *Cum putem trăi împreună*, Humanitas, 2017
78. Marga, Andrei, *Filozofia unificării Europene*, Cluj-Napoca, Editura Fundației pentru Studii Europene, 2006
79. Idem, *Argumentarea*, Editura Academiei Române, București, 2010
80. Marga, Delia, *Introducere în analiza discursului*, Editura Fundației pentru Studii Europene, Cluj-Napoca 2003

81. Mastrangelo Luigi, *Il pensiero politico dell'ultimo De Gasperi (1944-1954)*, Scandicci (Fi), Centro editoriale toscano, 2018
82. Matulli, Giuseppe, *Alcide De Gasperi. Quando la politica credeva nell'Europa e nella democrazia*, Edizioni Clichy, 2018
83. Mazzei, Federico, *Cattolici di opposizione negli anni del fascismo. Alcide De Gasperi e Stefano Jacini fra politica e cultura (1923-1943)*, Roma, Studium, 2021
84. Mayeur, Jean, Charles Pietri, Andre Vauchez, Marc Venard, *Histoire du christianisme des origines à nos jours, tome 12: Guerre mondiale set totalitarismes (1914-1958)*, Paris, Desclee, 1995
85. Melandri, Pierre, *Les États-Unis face à l'unification de l'Europe, 1945-1954*, Paris, 1980
86. Mitrany, David, *A Working Peace System. An Argument for the Functional Development of International Organization*, London, 1943
87. Morgenthau, Hans J, *Politica intre natiuni. Lupta pentru putere si lupta pentru pace*, Iasi, Polirom, 2013
88. Morin, Edgar, *Pensare l'Europa*, tr. it. de R. Bertolazzi, Feltrinelli, Milano, 1988
89. Orlando, Pasquale, *La prospettiva etico-politica di Alcide De Gasperi dai suoi scritti*, Editoriale Comunicazioni Sociali, Napoli 2005
90. Paollini, Edmondo, *Storia del federalismo europeo*, Torino, ERI, 1973
91. Pastorelli, Pietro, *La politica estera italiana del dopoguerra*, Bologna, Il Mulino, 1987
92. Pasquinucci, Danielle, *Europenismo e Democrazia. Altiero Spinelli et la sinistra europa (1950-1986)*, Bologna, Il Mulino, 2000
93. Perelman, Chaim, Lucie Olbrechts-Tyteca, *Trattato dell'argomentazione. La nouva retorica*, Torino, 1966
94. Perrone, Nico, *De Gasperi e l'America. Un dominio pieno e incontrollato*, Sellerio, Palermo 1995
95. Petrilli, Giuseppe, *La politica estera ed europea di De Gasperi*, Roma, Cinque Lune, 1975
96. Pistone, Sergio, *Una strategia per gli Stati Uniti d'Europa*, Bologna, Il Mulino, 1989
97. Idem, *L'Italia e l'unita europea. Dalle premesse storiche alla elezione del Parlamento europeo*, Torino, Loescher, 1982
98. Pombeni, Paulo, *Il gruppo dossettina e la fondazione della Democrazia cristiana italiana (1938-1948)*, Bologna, Il Mulino, 1979
99. Popovici, Aurel C. *Stat si natiune. Statele Unite ale Austriei Mari*, Bucuresti, Ed. Albatros, 1997
100. Puscas, Vasile, *Spiritul European*, Azi, Cluj-Napoca, Eikon, 2012
101. Idem, *Uniunea Europeana. State, Piete, Cetateni*, Cluj-Napoca. Eikon, 2011
102. Preda, Daniela, *Alcide De Gasperi federalista europeo*, Il Mulino, Bologna, 2004
103. Idem, *Storia di una speranza. La Battaglia per la CED e la Federazione europea*, Milano, Jaca Book, 1990

104. Idem, *Sulla soglia dell'unione. La vicenda della Comunità politica europea (1952-1954)*, Jaca Book, 1994
105. Reavis, Phillip A. *Konrad Adenauer's Foreign Policy Towards America: 1949-1963*, Texas State University-San Marcos, 2005
106. Reboul, Anne, Jacques Moeschler, *Pragmatique du discours. De l'interprétation de l'énoncé à l'interprétation du discours*, Paris, Armand Colin, 1998
107. Riccardi, Andreea, *Il partito romano nel secunda dopoguerra (1945-1954)*, Brescia, Morcelliana, 1983
108. Idem, *Pio XII e Alcide De Gasperi-una storia segreta*, Roma, 2003
109. Rivière, Jean, *Le modernisme dans l'Eglise. Etude d'histoire religieuse contemporaine*, Paris, 1929
110. Roncati, Remo, *Verso la giustizia sociale. Le ragioni di Alcide De Gasperi*, Presentazione di M.R. De Gasperi, Chieti, Solfanelli, 2015
111. Sabesta, Lorenza, *Europa indifesa: sistema di sicurezza atlantico e caso italiano (1948-1955)*, Fierenze, Ponte alle Grazie, 1991
112. Sale, G. *De Gasperi, gli USA e il Vaticano all'inizio della guerra fredda*, Milano 2005
113. Sangiorgi, Giuseppe, *De Gasperi, uno studio. La politica, la fede, gli affetti familiari*, Rubbettino, 2014
114. Schildt, Axel, *Zwischen Abendland und Amerika: Studien zur westdeutschen Ideenlandschaft der 50er Jahre*, Munich 1999
115. Schimmelfennig, Frank, Thomas Winzen, *Ever Looser Union? Differentiated European Integration*, Oxford University Press, 2020
116. Scoppola, Pietro, *La proposta politica di De Gasperi*, Il Mulino, Bologna, 1977
117. Snyder, Richard C., Henry W. Burck și Barton M, Spain, *Foreign-Policy Decision-Making as an Approach to the Study of International Politics*, Literary Licensing, LLC 2012
118. Sprout Harald, Sprout Margaret, *Man-Milieu Relationship Hypotheses in the Context of International Affairs*, Princeton University, 1956
119. Stuart Mill, John, *Autobiografie*, București, 2003
120. Tenaglia Aldo, *Religione e politica in Alcide De Gasperi*, Reggio Emilia, Pozzi, 2001.
121. Tognon Giuseppe (ed), *Su De Gasperi. Dieci lezioni di storia e di politica*, Trento, FBK Press, 2013.
122. Toulmin, Stephen, *The Uses of Argument*, Updated Edition, Cambridge University Press, 2003
123. Trinchese Stephano, *L'altro De Gasperi. Un italiano nell'impero asburgico. 1881-1918*, Prefazione di Pietro Scoppola, Roma - Bari, Laterza, 2006
124. Tupini, Georgio, *De Gasperi. Una testimonianza*, Bologna, Il Mulino, 1992
125. Vaisse, Maurice, *Relatiile Intrenationale dupa 1945*, Oradea, Institutul de Studii Euroregionale, 2010
126. Varsori, Antonio, *L'Italia nelle relazioni internazionali dal 1943 al 1992*, Roma-Bari, Laterza, 1998

127. Vlad, Carmen, *Textul aisberg. Elemente de teorie și analiză*, Cluj-Napoca, Editura Casa Cărții de Știință, 2000
128. Wilson, Bryan R., *La religione nel mondo contemporaneo*, Bologna, 1985
129. Williams, Charles, Brown Little, *Konrad Adenauer: The Father of the New Germany*, Los Angeles, Little, Brown and Company, 2003
130. Woller, Hans, *La nascita di due Repubbliche; Italia e Germania dal 1943 al 1955*, Milano, FranoAngeli, 1993
131. Wood, Neal, *Reflections of Political Theory: a Voice of Reason from the Past*, Londra, 2002
132. Zorzi Giuseppe (ed), *Sulle tracce dei padri dell'Europa / In the Footsteps of the Founding Fathers of Europe. Konrad Adenauer, Alcide De Gasperi, Jean Monnet, Robert Schuman*, Prefazione di H. Kohl, Trento, Fondazione Trentina Alcide De Gasperi, 2013
133. Zunino, Pier Giorgio, *Scritti politici di Alcide De Gasperi*, Milano, 1979